

РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ЩОДО АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ У ПРИЙОМНІЙ СІМ'І

SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK ON THE ADAPTATION OF A CHILD IN A FOSTER FAMILY

У статті автори звертають увагу на проблему сучасного сирітства, що є певним наслідком недостатньої уваги суспільства до соціальних проблем сім'ї з дітьми; поглиблює негативну ситуацію з дітьми-сиротами і прогресуюча тенденція порушення структури сім'ї, погіршення виховної роботи з дітьми та батьками.

Зазначається, що інститут прийомної сім'ї принципово відрізняється від усиновлення та дитячих будинків родинного типу як організаційною формою взаємодії дитини і сім'ї, так і взаєминами, які отримують усі члени сім'ї.

Оскільки прийомна сім'я є формою державної опіки над дітьми-сиротами, то частину функцій держава залишає за собою: матеріальне забезпечення утримання дітей і оплата праці вихователів, практичну підготовку кандидатів у прийомні батьки та подальшу допомогу їм у вихованні та соціалізації дитини, а також контроль за її утриманням. З'єднуючою ланкою між державою та прийомною сім'єю є соціальний працівник чи соціальний педагог.

Автори пропонують обґрунтування пріоритетних напрямів діяльності соціального педагога по створенню та соціальному супроводу прийомної сім'ї, проте, вказують на те, що найбільшу проблему на сьогодні становить налагодження взаємодії на цьому полі діяльності фахівців різних галузей: педагогів, медиків, працівників соціальної сфери.

Прийомні батьки мають усвідомлювати, що прийомна дитина відрізняється від рідної тим, що за неї несуть відповідальність не лише вони, а й держава в особі соціального педагога, як посередника між цими двома соціальними інститутами.

Практика доводить, що немає сімей, які б не йшли на контакт з соціальними педагогами заради дітей. Але слід зважати на те, що до різних сімей варто застосовувати різні підходи. Тому у статті окреслено, що завданням соціального педагога є пошук цього єдиного у кожному конкретному випадку підходу. Прийомна сім'я зосереджує в собі всю сукупність соціальних проблем, що притаманні сучасному суспільству, способу життя.

Ключові слова: адаптація, дитина-сирота, прийомна сім'я, соціальна робота, соціальний педагог.

In the article, the authors draw attention to the problem of modern orphanhood, which is a consequence of the lack of attention of the society to social problems of families with children; the negative situation with orphans is deepened also by the progressive trend of breaking the family structure, degrading of the educational work with children and parents.

It is noted that the institution of foster family fundamentally differs from adoption and family-type children's homes both in the organizational form of interaction between the child and the family, and in the relationships that all family members receive.

Since the foster family is a form of state care for orphaned children, the state retains part of its functions: financial support for the maintenance of children and payment of the work of educators, practical training of candidates for foster parents and further assistance to them in the upbringing and socialization of the child, as well as control for the maintenance of the child. The connecting link between the state and the foster family is a social worker or social pedagogue.

The authors offer a reasoning for the priority areas of the work of a social pedagogue in the creation and social support of a foster family, however, they point out that the biggest problem today is the establishment of cooperation in this field of activity of specialists from different fields: teachers, doctors, social workers.

Foster parents should be aware that a foster child differs from a native child by the fact that it is not only them who are responsible for the child, but also the state in the form of a social pedagogue, as a mediator between these two social institutions.

It is proved by practice that there are no families that would not contact social educators for the sake of their children. However, it should be taken into account that different approaches should be applied to different families. Therefore, the article outlines that the task of a social pedagogue is to find this unique approach in each specific case.

A foster family concentrates the entire set of social problems, which are inherent in modern society and lifestyle.

Key words: adaptation, orphan, foster family, social work, social pedagogue.

УДК 37.211.24

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/54.2.29>

Гриник І.М.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Гриник І.Я.,

канд. психол. наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

В умовах нашого сьогодення, в умовах війни, коли існує пряма загроза життю людини, нікуди не зникла економічна криза, політична та соціальна нестабільність, особливо гостро постає питання необхідності захисту дітей, проблема розробки нових форм утримання та виховання дітей, які

опинилися в особливо складній життєвій ситуації. Звичайно, перш за все мова піде про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Безперечно, держава зі свого боку, через заклади опіки та інші установи надає увесь спектр освітніх, медичних, соціальних послуг, але у питаннях соціалізації дитини, реабілітації після

пережитого, у зв'язку з різними причинами, існують певні прогалини. Те ж саме стосується і відсутності навичок соціальних контактів, самообслуговування, самостійного життя, невмінні самостійно будувати стосунки у сім'ї та колективі.

Для кожної дитини роль сім'ї є надзвичайно важливою та такою, що впливає на усе майбутнє життя. Батьки не лише дають життя, але й беруть на себе усю відповідальність за догляд, виховання, передають дітям досвід поколінь, життєві цінності та духовність, стають зразком для наслідування, створення відповідних умов для комфорту дитини, мають юридичні повноваження, у тому числі на право прийняття важливих рішень від імені дітей. Усе це є життєво важливим для кожної дитини, незалежно від того, якого б віку вона не була.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На необхідність сімейного виховання для гармонійного розвитку дитини вказували видатні педагогі-гуманісти Г. Гмейнер, П. Лесгафт, О. Макаренко, І. Песталоцці, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. Проблеми сирітства, причини зростання соціального сирітства та соціальні наслідки позбавлення дітей батьківської опіки досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці: С. Воскобойнікова, Б. Кобзар, А. Ліханов, Н. Міщенко, А. Нечаєва, В. Яковенко та ін.

Зміст, завдання та основні напрями соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу вивчали Г. Бевз, Л. Волинець, А. Капська, Н. Комарова, Г. Лактіонова, Ж. Петрочко, І. Трубавіна, О. Яременко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення проблеми адаптації дитини у прийомній сім'ї, у нових умовах, є однією з актуальних проблем у галузі соціальної педагогіки. Актуальність проблеми полягає у тому, що виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених піклування, визнання урядом України доцільності функціонування прийомних сімей, як сімейних форм опіки, адаптація та соціалізація дитини, викликає необхідність комплексного підходу до вивчення усіх аспектів роботи з даною категорією дітей.

Мета статті – проаналізувати основні аспекти соціально-педагогічної роботи щодо адаптації дитини у прийомній сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Виховання у новій сім'ї має чітко виражене соціально-педагогічне спрямування – забезпечення умов для адаптації дитини у соціальному середовищі, максимальна нейтралізація набутого нею негативного досвіду, компенсація вад фізичного і психічного розвитку, набутих в умовах минулого оточення. У цьому процесі можна вбачати два аспекти соціальної адаптації прийомних дітей: вузький і широкий.

Адаптація у вузькому розумінні означає перестройку пристосування дитини до умов життя у сім'ї, які повністю задовольняють потреби, необхідні для розвитку конкретної особистості.

Одним із першочергових завдань, що постає перед батьками, є спроба пробудити «відчуття сім'ї» у прийомної дитини. Дитина, яка опиняється в новому оточенні, перш за все, повинна пристосуватися до нього, відчути себе частиною сім'ї, а не просто вихованцем, якого взяли на певний час.

Навчити дитину теоретично усвідомити, що таке сім'я, сімейні стосунки неможливо, це почуття закладене в дитині, але воно не може розвиватися, якщо дитина перебуває поза сім'єю. Коли дитина потрапляє в родину, вона відразу відчуває ставлення до себе з боку людей, які її оточують, і сама робить спробу вступати у звичайні сімейні стосунки. Лише за такої умови можливе пробудження в дитині закладених природних потреб та навичок до сімейного співжиття. Одне із завдань прийомної сім'ї – соціальна адаптація дитини, позбавленої батьківського піклування, до сімейного життя. Соціальна адаптація у вузькому розумінні передбачає всебічний розвиток дитячої індивідуальності, формування її особистісного «Я», позитивного досвіду сімейної взаємодії, що стане згодом психологічною основою для створення власної повноцінної сім'ї.

Адаптація у широкому розумінні пов'язана із поступовим виведенням дітей на простір соціальних стосунків поза родину: відвідування дитячого садка, школи, гуртків, секцій, неформальне спілкування з однолітками, іншими сторонніми особами. Такі стосунки розвивають у дитини навички соціального життя, які у подальшому забезпечать її розвиток і становлення як соціального індивіда, а відтак і засвоєння відповідних соціальних ролей. Спілкування прийомних дітей з родичами, знайомими нової сім'ї, сусідами, з рідними людьми і в різних сферах їхньої життєдіяльності також розширює їхній соціальний досвід, формує вміння та навички спілкування [2, с. 34-37].

Безперечно, входження дитини у нову сім'ю, засвоєння необхідних навичок спілкування та співжиття з чужою для неї сім'єю відбувається поступово. Тривалість адаптації дитини, що потрапила у прийомну сім'ю, залежить від встановлення емоційного контакту з прийомними батьками, довіри і відкритості стосунків у родині. При цьому слід пам'ятати про те, що дитина приходить зі своїми певними проблемами, вирішення яких потребує постійної уваги та розуміння з боку прийомних батьків.

Батьки, беручи на виховання дитину, зустрічаються з різними проблемами. До цих проблем належать і такі, що потребують особливої уваги з перших днів перебування дитини у сім'ї: стан здоров'я дитини; педагогічна занедбаність; прояви негативної поведінки, агресії чи замкнутості. Зокрема, особливої уваги на етапі реабілітації й адаптації потребує стан здоров'я вихованця. Прийомні батьки повинні обов'язково отримати медичну довідку про

стан здоров'я дитини, а також максимальну інформацію про її біологічних батьків. Приховування інформації про захворювання або спадкові вади при оформленні дитини у прийомну сім'ю можуть призвести до негативних наслідків. У випадку, якщо родина не в змозі взяти на себе тягар відповідальності за хвору дитину і відмовляється від неї, стрес переживають і батьки, і сама дитина.

Таку ситуацію можна попередити ще на етапі знайомства. Прийомні батьки, які мають повну інформацію про стан здоров'я вихованця, можуть реально оцінювати власні сили і можливості щодо його утримання і свідомо погоджуються з тим, що доведеться докласти більше зусиль, щоб поставити таку дитину на ноги, чи відмовляються від такої дитини. Адаптація дитини з хронічними захворюваннями потребує особливий догляд, режим, лікувальна терапія, дитині з нервово-психічними захворюваннями – дбайливий індивідуальний підхід, спеціальні профілактичні заходи, планування побуту і дозвілля тощо.

Вище ми зазначили, що внаслідок недостатньої уваги свого часу з боку біологічних батьків у дитини може проявлятися затримка у розвитку, а саме:

- затримка розвитку мовлення;
- труднощі в оволодінні певним видом діяльності;
- відсутність навичок самообслуговування;
- порушення інтелектуального розвитку;
- невміння сконцентруватися на певній справі [6].

Порушення розвитку дитини, безперечно, неможливо виправити за короткий термін. Саме тому соціальний педагог / соціальний працівник має рекомендувати батькам у перші дні перебування дитини в сім'ї не концентрувати увагу на тому, що вона уже повинна вміти, а займатися з нею тими справами, які вона вміє і любить робити.

Водночас з названими проблемами прийомним батькам необхідно бути готовими в період адаптації до негативних проявів у поведінці прийомних дітей, що, без сумніву, є наслідком попереднього життя. Це можуть бути:

- різні ступені прояву агресивності (руйнівна активність, жорстокість, злість, грубість, некерованість тощо);
- крадіжки;
- брехня;
- лінощі;
- небажання навчатися;
- неохайність;
- онанізм;
- ненаситність у їжі;
- схильність до жебрацтва або бродяжництва [5].

В період адаптації за умови доброзичливості, турботи, створення атмосфери комфорту та затишку, агресивність дитини поступово

знижується. Це ж стосується усунення недоліків виховання, що відбувається, зокрема, через делікатне підвищення вимог до дитини, а також тактовний контроль за її діяльністю та навчанням.

Не існує однозначних правил адаптації дитини до нової сім'ї. У кожному конкретному випадку все залежить від індивідуальних особливостей прийомних батьків та дитини. Проте є певні етапи виховного впливу на дитину залежно від ступеня довіри і готовності прийомної дитини чи вихованця сприймати і керуватися ідеями, які намагаються довести їй батьки.

Звичайно, опинившись у новому оточенні, дитина може і не сприймати відразу всіх вимог нових батьків, бути не готовою підтримувати стиль життя сім'ї. Тому на першому етапі слід скерувати прийомних батьків на подолання недовіри дитини, руйнування емоційного бар'єру між нею та новою родиною. Дитина певний період часу насторожено вивчає сім'ю, її життєвий простір, щоб зрозуміти, наскільки безпечним він для неї є. На цьому етапі можна чекати пустощів, відвертої непокори батькам, проявів агресії: адже дитина одночасно вивчає систему покарань, що чекають її при порушенні тих чи інших вимог батьків, засвоює правила життя і поведінки з іншими членами родини. Проте, коли дитина переконається у безпечності свого перебування у сім'ї, розуміє та приймає вимоги батьків, то починає сприймати дорослих як людей, що хочуть для неї добра.

Цей етап можна назвати етапом подолання емоційного бар'єру. Після нього батьками свідомо створюються такі ситуації, що змушують дитину замислитися над доцільністю її вчинків та поведінки в цілому. Цей етап можна назвати як боротьбу мотивацій. Так негативну звичку палити не можна викоренити лише одними наріканнями на хворі легені. Наведення деяких життєвих прикладів, що так чи інакше переконують дитину, що це шкідливо, змушують її замислитися і самостійно зробити вибір. Такий прийом є більш дієвим. На цьому етапі соціальний педагог / соціальний працівник допомагає батькам підібрати переконливі мотиви, які мають бути цілковитою протилежністю тому, що для дитини було звичним. Незаперечним є і позитивний вплив умов життя сім'ї, оточення, що сприяє перегляду ставлення дитини до раніше сформованих негативних звичок. У дитини поступово формуються обґрунтовані мотивації, відмова від старих [5, с. 45].

Тільки тоді, коли дитина самостійно усвідомить негативізм власних норм поведінки і вирішить позбавитися їх, батьки відкрито, дуже тактовно, але, водночас, наполегливо і цілеспрямовано надають свою допомогу у цьому. Тільки так виховний вплив сприймається дитиною як реальна допомога в подоланні проблеми, а не як нав'язування правил, за якими живуть дорослі.

Діти, які тривалий час перебували в критичних, негативних умовах або зазнали сильного психологічного стресу, проходять довготривалий та складний процес адаптації. У дітей, як реакція на постійну занедбаність, виробляється відповідна стратегія (апатія, втеча, цілком покладатися лише на себе тощо). Тому, маємо констатувати, що подолання труднощів у вихованні, прищеплення дитині сімейних цінностей, які сповідує прийомна сім'я, є процесом відповідальним.

Налагодження у новій для дитини сім'ї взаємин, побудованих на відчутті міцної родини, єдності, відсутності поділу на рідних та прийомних дітей, стане запорукою позбавлення негативних проявів та деформації соціального досвіду прийомної дитини.

Побудова стосунків між прийомними батьками і прийомною дитиною – процес дуже специфічний, який може продовжуватися від декількох тижнів до декількох років. Він залежить від індивідуальних якостей дитини, педагогічних здібностей прийомних батьків і у значній мірі від віку прийомної дитини.

Аналіз досвіду фахівців показав, що, розглядаючи побудову взаємних стосунків, оптимальним є рішення поділити прийомних дітей на декілька вікових груп: 0-2 роки; 3-4 роки; 5-7 років; 8-11 років; 12-14 років; 15-17 років [2].

Процес адаптації дітей різного віку в прийомних родинях відбувається по різному й відрізняється за тривалістю в часі. Найбільш фізично трудомісткий процес адаптації немовлят. Вірніше, трудомісткий процес обслуговування немовляти, тим більше, такого, який має відхилення від нормального розвитку. У той же час підсумки адаптації немовлят у прийомних родинях найбільш показові й переконливі: через півроку прийомна дитина практично нічим не відрізняється від дітей, що виховуються в біологічних родинях, а прийомних батьків і членів їхніх родин сприймає як рідних [4, с. 60].

Висновки. Прийомні діти, що попадають у прийомну сім'ю з державних установ у віці 3-7 років,

адаптуються протягом більш тривалого часу – декількох років. Причиною цього є, як правило, значна затримка психічного розвитку. Діти, що попадають у прийомні родини з біологічних родин, адаптуються досить швидко. Для дітей у віці старше 8 років процес адаптації в прийомній сім'ї йде досить швидко, але зовнішню адаптацію не можна приймати за повну адаптацію, тому, що внутрішньо напруга відчувається досить довго, а для старших дітей може не пройти зовсім.

Інформація про специфіку адаптації прийомних дітей різного віку дуже потрібна соціальним педагогам / соціальним працівникам, які здійснюють соціальне супроводження, для того, щоб правильно визначитися із його змістом та формами співпраці з прийомними батьками.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Артюшкіна Л.М., Полянничко А.О. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект). Суми: СумДПУ, 2002. 268 с.
2. Бевз Г. Прийомні сім'ї (оцінка створення, функціонування та розвитку). Київ : Главник, 2006. 112 с.
3. Кройтор В.А., Євко В. Ю. Сімейне право. Харківський національний університет внутрішніх справ. 2016. 492 с.
4. Кучер Г. Удосконалення системи альтернативних форм виховання дітей-сиріт. *Проблеми соціального захисту в Україні: Матеріали наук.-практ. конф.* Одеса, 2006. С. 60–70.
5. Пеша І.В. Соціальний захист та патронаж дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування). Київ : Логос, 2000. 87 с.
6. Про затвердження положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text>
7. Скалецька В. В. Прийомна сім'я: поняття та особливості створення. *Шерешевські читання: Проблеми цивілістики в умовах пандемії та ІТ : матер. Всеукр. наук. конф.* Одеса: Фенікс, 2021. С. 342-345.
8. Тарасенко В. С. Правове забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених піклування в Україні: [монографія]. Одеса: Фенікс, 2008. 345 с.